

חסיונו של אדם – כבודו

אלעד מן

לא פעם מעיד החידוש על גודלו של החסך הנותר. כך במקרה האחרון של פסק הדין בעניינם של "מקור ראשון" ומרים צחי.¹ פסק הדין אמנם עדכן והרחיב את העמדה התקדימית שנקבעה לפני כ-25 שנה בעניין ציטרין החשוב,² והחיל את החיסיון העיתונאי שנולד בפסיקה ההיא, לא רק על זהות המקור, אלא גם על המידע שעלול להביא לחשיפת זהותו. עם זאת, נמנעו שלושת השופטים, רובינשטיין, פוגלמן ועמית, מדיון בסוגיות מהותיות הנטועות בלב סוגיית החיסיון ויישארו לא פתורות עד למקרה הבא שיובא לאולם המשפט או עד שהמחוקק יחליט לעגן בחוק.

בשונה מהגישה היחסית והמוגבלת שעיצבו בתי המשפט, שלפיה החיסיון העיתונאי חל רק על זהות המקור ולא על החומרים שמסר, אלא אם יש בהם לחשוף את זהותו – הכלל האתי קובע באופן גורף כי זהות המקור והחומרים שמסר חוסים תחת ההגנה המוחלטת המוענקת ביחסי עיתונאי-מקור. שיקול הדעת להסרת החיסיון נתון בידי המקור בלבד, וברצותו יישארו זהותו והחומרים בעלטה.

המשפט, לעומת זאת, מעדיף לפעמים אינטרסים אחרים המתנגשים בצורך המקצועי להשרות ביטחון על המקור ולאפשר את ביצוע העבודה העיתונאית ביעילות ובהגינות כלפי מוסרי המידע. המשפט מתיר להסיר את החיסיון ומחייב את העיתונאי למסור את זהותו של מוסר הידיעה. זאת כל עוד מדובר בעניין מהותי שזהות המקור רלוונטית לו וכל עוד אין אפשרות להישען על ראיות אחרות בלא לדרוש את גילוי מקורות המידע (את המסמכים, כאמור, מחויב העיתונאי למסור ממילא).

צריך לחזור ולהזכיר ולהדגיש בכל פעם מחדש: יכולותיהן הלכאוריות של

רשויות חקירה להגיע לעובדות, למסמכים ולראיות הן טובות וגדולות משל כל עיתונאי. להן הזכות להיכנס לחצרים, לתפוס מחשבים ומסמכים, לחקור באזהרה חשודים ולגבות עדויות, להציב האזנות סתר ומעקבים – כלים שכל עיתונאי יכול רק לחלום לעשות בהם שימוש כדי להעמיד תחקיר ראוי. במצב כזה, הסבירות כי יתקיים התנאי השלישי שנקבע בפרשת ציטרין, שלפיו אין אפשרות להישען על ראיות אחרות בלא לדרוש את גילוי מקורות המידע, היא קלושה ונדירה ביותר.

יותר ויותר מתחדדת התובנה שהתפיסה הלקויה של גורמי משפט ושל רשויות חקירה את הצורך בקיום יציב של מוסד החיסיון העיתונאי מחייבת מנגנון איזון שיאפשר לטעון בזמן אמת, בכל מקרה רלוונטי, טיעונים שיתמכו בהותרת החיסיון ואף ירחיבו את תחולתו על המסמכים והראיות עצמם, ולא יותירו אותו רק בקשר לזהות המקור. מנגנון כזה יכול להתקיים רק כשיהיה גורם ציבורי שיטען בשמו של האינטרס העיתונאי בדיונים על מתן הצו. גורם כזה יכול להיות מועצת העיתונות או ארגון אחר בעל זיקה מובהקת לעיסוק העיתונאי, המסוגל להעמיד בזמן אמת טיעון סדור שישמש משקל נגד לרצונן של רשויות החקירה לזכות בשלל החומרים שאספו עיתונאים.

השופטים בחרו שלא לדון בשאלת היקפו של החיסיון העיתונאי בהקשר של מסירת מידע שאינו מביא בהכרח לחשיפת המקור העיתונאי, והשאירו אותה בצריך עיון. פסק הדין היה יכול להיות הזדמנות טובה להכריע במבחר סוגיות עקרוניות הקשורות לחיסיון כדי להבהירן ולחזק את הפרקטיקה העיתונאית בזמנים לא קלים. בכל זאת בחר בית המשפט שלא לחרוג מנוהגו הרגיל לצמצם את המסגרת הדיונית רק לסוגיות העולות במישרין מן המקרה שלפניו. כך נותרו במסגרת סוגיית החיסיון שאלות מורכבות ולא פתורות, ועל כמה מהפחות צפויות שבהן אעמוד כעת.

שאלות הטמונות בלב החיסיון

ראשית יש לשאול, במישור ההצדקות לקיומו של החיסיון העיתונאי, האם כל מקור זהה למשנהו? האם אין טעם להבחין בין סוגי מקורות שונים מבחינת מידת ההגנה הניתנת להם במסגרת החיסיון ואז לנהוג בכל אחד מהם אחרת? כך למשל נוכל להבחין בין מקורות מקצועיים הפועלים בעד תמורה ובשירותו של בעל אינטרס, למשל אנשי יחסי הציבור או פונקציונרים

ייעודיים בגופים ובמוסדות שונים. מנגד יש מקורות אקראיים, לא מנוסים, וכאלו בעלי מניע אידיאולוגי או מוסרי. מקורות מן הסוג השני, הפועלים בדרך כלל ללא אינטרס אישי או תמורה חומרית, לוקחים על עצמם לא פעם סיכון גדול יותר. נראה אפוא שמידת ההגנה עליהם צריכה להיות גדולה יותר ושחובותיו של העיתונאי כלפי מקורות מסוג זה צריכות להיות מוגברות.

שתי שאלות חשובות נוגעות ישירות למערכת יחסי האמון בין העיתונאי למקור – דווקא מצדו של המקור. מה אם יתברר כי המקור עשה שימוש לא ראוי בעיתונאי, הונה אותו, מסר לו חצאי דברים, גילה טפח אך הסתיר טפחיים, ואולי אפילו סיכן אותו? האם גם אז מחויבות העיתונאי וכלי התקשורת לחסיונו של המקור נשמרת, או שאפשר לסייגה או לבטלה לחלוטין? האם עיתונאי רשאי לחשוף את המקור כדי להגן על שמו הטוב ולחשוף את קלונו של המקור? האם בתביעת לשון הרע יכול עיתונאי נתבע לשלוח למקור הודעת צד ג' או לבקש לצרפו כנתבע ולטעון כי מידע מטעה הגיע באמצעותו?

יש גם לשאול מהו היקף הגילוי הנאות בנוגע לאינטרסים של המקור הנחשף לצרכן התקשורתי. האם העובדה כי המקור הוא בעל אינטרס ישיר בסיפור העיתונאי, או לעתים אחד מהצדדים בסיפור, צריכה להשתקף בפרסום באופן שיפגום בחיסיון המוחלט? ומה באשר למקור שלא חשף בפני העיתונאי, כמתבקש, את הקשר שלו לסיפור ואת האינטרס המניע שלו שמאחורי מסירת המידע, או שמסר מידע מסוים וחלקי, אולי מגמתי, והסתיר במכוון פרטי מידע אחרים שהיה לו נוח להסתיר?

על כל אלו אפשר להוסיף שאלות באשר להסכמים שבין המקור לעיתונאי. האם יש לציבור עניין בגודל התמורה שמקבל המקור עבור המידע, במקרים קיצוניים? האם יש בעייתיות בהסדרים שבהם נמסר לעיתונאי מידע בבלעדיות תמורת הסכמה שיימנע מלשאול או מלכתוב על נושא מסוים, הנוח פחות למקור? עניינים אלו מהותיים לעבודת העיתונאי ולמוצר העיתונאי שהוא מפיק. הקביעה מראש כי חסיון המקור חשוב יותר מאיכות המוצר העיתונאי הנמסר בסופו של דבר לצרכן התקשורת, נוגדת למעשה את ההיגיון שעליו מושתת החיסיון – המיועד גם הוא לשרת את תהליך הייצור של עיתונות חופשית וטובה יותר, והכול בעבור ציבור צרכניה הרחב.

מיהו מהו?

שאלה נוספת השזורה בטבורו של החיסיון העיתונאי נוגעת לזהות האוחז בו מן הצד האחר ולנסיבות המקימות אותו. למעשה, נובע קושי זה בעיקר מן הניסיונות השונים להגדיר במישור הפרסונאלי מיהו עיתונאי ומהי מהותו. שוורץ-אלטשולר וירוסלבסקי מציעות הגדרה ממצה לשאלה "מיהו עיתונאי"³. על פי הצעתן, המבוססת גם על מחקר משווה, "עיתונאי" משמעו כל אדם שעוסק באופן פעיל או באופן מקצועי באיסוף ובהפצה של מידע לציבור, ולחלופין עובד במקצוע התקשורת במדינת ישראל בתחום החדשות כשכיר או כפריילנסר. הן מבקשות לעגן היבטים מהותיים ומוסדיים גם יחד בהגדרה זו. לעומתן, הציע נקדימון בספרו על החיסיון העיתונאי,⁴ הגדרה רחבה יותר, ולפיה עיתונאי הוא "כל אדם שאוסף מידע לשם פרסומו לציבור".

עיקר הקושי בהגדרות אלו נעוץ בכך שהן מתמקדות בזהות ולא במהות. מה באשר לעיתונאים ליום, לשעה ולרגע? חושפי מידע מזדמנים, שעושים זאת בקפדנות וברצינות אף שאינם פעילים בתחום העיתונאות או שזה אינו עיסוקם העיקרי, בכל זאת זקוקים להגנת המקורות. האם, למשל, דו"חות ציבוריים של גופי מגזר שלישי אינם ראויים לחסות תחת כנפי השמירה על חיסיון? נדמה כי התשובה חיובית גם בהתאם למצב המשפטי כיום.⁵ מעשה עיתונאי – גם אם הוא יחיד, אקראי או אגבי לפעילות אחרת – עדיין צריך להישפט על פי מהותו ובלא תלות במבצעו. ככל שהוא עומד בסטנדרטים המקצועיים של עיתונות – בעיקר בדיוק, בזהירות, באי-התלות ובהקפדה על הגילוי הנאות – הוא ראוי להגנה ולהכרה.

נדמה כי יהיה קשה לגבש הסכמה כלשהי בנושא זהותו של עיתונאי, ועל כן הפתרון הפשוט יותר יהיה לנסח את מהות המעשה הראוי להגנה, הוא "המעשה העיתונאי". גיבוש הסכמות בנוגע להגדרתו של "המעשה העיתונאי" ולאמות המידה המקצועיות לביצועו – קל יותר משום שהוא עוסק, מהיבט של איכות, במאפייני השירות והמוצר המוגשים לציבור. מכאן יהיה קל יותר לשכנע כי גם מי שמבצע מעשה עיתונאי ראוי באקראי ושלא על דרך עיסוקו הרגיל או במינון נמוך יותר או בצד עיסוקים אחרים או שלא בתמורה או כשהמבצע אינו אדם פרטי הפועל על דעת עצמו בלבד אלא מוסד או עמותה או גוף מאוגד אחר – הוא יהיה זכאי לאותן ההגנות שלהן זכאי "העיתונאי הקלסי" בעבודתו השוטפת. כך נוכל לבחון את הזכות לחיסיון ולהגנה מקצועית דרך משקפיים של מהות ולא דרך פריזמה פרסונאלית.

ייחודו של החיסיון העיתונאי – האומנם?

עקרון החיסיון אינו ייחודי למקצוע העיתונאי. למעשה, חוץ מהחסינויות שהוכרו בפקודת הראיות,⁶ ובפסיקה – בין השאר אלו של רופאים, פסיכולוגים, עובדים סוציאליים, כוהני דת או עורכי דין – קיימים עוד לא מעט מקצועות שבבסיס קיומם יש צורך ביחסי אמון בין המעורבים בהם, למשל רואי חשבון, יועצי מס, חוקרים פרטיים, יועצי תדמית, אנשי יחסי ציבור, ואפילו טכנאי מחשבים. אמנם כמה מן המקצועות הללו מטילים חובות סודיות על נותן השירות, אם בדין ואם בנוהג הסכמי, אך אין באלו כדי למנוע מזרועות אכיפת החוק להיחשף לחומרים ולעשות בהם שימוש מפליל נגד הלקוח.

אם כן, כדאי למחוקק, אגב ההצעות הבאות והולכות לעיגונו של החיסיון העיתונאי בחוק, לאמץ נקודת השקפה רחבה יותר לסוגיות חיסיון מידע ולהחיל חיסיון כזה על כל מקצוע שיוגדר כמקצוע אמון או ליתר דיוק על כל פעולה או מעשה שיוגדרו מעשה אמונאי. תכלית החיסיון שהוענק למקצועות המוכרים בדין דומה לתכלית החיסיון שצריך להיות מוענק לכל מקצועות האמון. תהיה בכך תרומה משמעותית ליכולתם של בעלי מקצוע כאלה וללקוחותיהם לקיים ביניהם את מערכת היחסים באופן שיפחית את החששות לדליפת מידע, ולשיפור השירות שיוכל להינתן על בסיס מידע רחב ואמיני יותר.

מנגד צריך לזכור ולהבהיר כי הענקת מעמד פורמאלי לחיסיון בין בעלי מקצועות אמון אחרים ולקוחותיהם, תחייב את איש המקצוע לאמות מידה מקצועיות של שמירת החיסיון השייך ללקוח. הפרת אמות מידה אלו צריכה להיות מלווה בסנקציה כדי להגן על טיבה של מערכת יחסי האמון, לא רק עם לקוחות לשעבר אלא גם עם לקוחות עתידיים החוששים מהפרה חוזרת ונשנית של כללי המשחק בידי היועץ. את המקל הזה אי-אפשר לאחוז בשני קצותיו.

על כן יש לחדד את גבולות האסור והמותר. כך למשל בין יועצי תקשורת לבין לקוחותיהם. גם בלי להידרש לשאלות מתחום דיני החוזים ושאלת קיומו והפרתו האפשרית של סעיף סודיות בהסכם התקשורת שבין יועץ תקשורת למקבל הייעוץ, אפשר לומר כי יועץ תקשורת הוא איש אמון של לקוחותיו. הם חולקים איתו לבטים, סודות ונקודות תורפה וחולשה. סיוס יחסי העבודה ביניהם אינו אמור להתיר את המחסום מעל פיו של היועץ ואת

פרסום המידע על ידו בלא הסכמה מפורשת של הלקוח. זאת גם במישור של הפרת אמונים וניצול לרעה של מידע שהגיע לידי איש האמון אגב מערכת היחסים בינו לבין לקוחו. על כן גם הדין בעניינם צריך לשקף עקרונות הגנה זהים או לכל הפחות דומים, ככל שקיימים מאפיינים ייחודיים למקצוע כלשהו. יש בכך כדי להרחיב את מסגרת ההגנה הראויה על מצבים חברתיים הדרושים קיומם של יחסי אמון פתוחים, לשם הגנה על אינטרס אישי שהוא גם אינטרס ציבורי.

הערות

1. רעפ 761/12 – מדינת ישראל נ' מקור ראשון המאוחד בעמ ואח', תק-על 2012(4), 7369(2012).
2. ב"ש 298/86 ציטרין נ' הוועד המחוזי של לשכת עורכי הדין, פ"ד מא(2) 337 (1987).
3. ירוסלבסקי, ש' ושוורץ-אלטשולר, ת'. כן, "מיהו עיתונאי", העין השביעית (28.9.2013) <http://www.the7eye.org.il/79528>
4. נקדימון, י' (2013). חיסיון עיתונאי, הוצאת נבו.
5. ראו למשל את דבריו של הנשיא גרוניס בדיון הנוסף בפרשת אילנה דיין וסרן ר', דנ"א 2121/12 פלוני נ' ד"ר אילנה דיין אורבך ואח' תק-על 2014(3), 12107, שם נאמר "מקום בו המפרסם הוא עיתונאי, נושאים היחסים בינו לבין הציבור אופי מוגדר יותר מאשר היחסים שבין הציבור הרחב לבין מי שאין עיסוקו הרגיל בעבודה עיתונאית. לפיכך, בבחינת השאלה אם פעל הנתבע לשם מילוי 'חובה עיתונאית' ניתן לתת משקל להיתור עיתונאי, הגם שלעמדתו אין זה תנאי הכרחי לתחולת ההגנה. אילו הוגבלה תחולתה של ההגנה לעיתונאים בלבד, היה הדבר מעורר קשיים ניכרים מבחינה עיונית ומעשית כאחת. מן הבחינה העיונית, מקום בו המידע שפורסם הוא בעל חשיבות רבה ותועלת לציבור, ראוי כי יובא לידיעתו ללא קשר לזהותו של המפרסם. כלומר, כאשר מדובר במידע כה חשוב, תקום החובה לפרסמו אף אם אין יחסים מוגדרים בין המפרסם לציבור הנמען [...] התכליות שביסוד מתן הגנה לפרסומים בעלי אופי עיתונאי בנושאים שבהם קיים עניין ציבורי משמעותי [...] מתקיימות גם ביחס למי שאינו עיתונאי במקצועו." בהמשך, אף עומד גרוניס גם על הקושי הפרקטי והמושגי שבהגדרת מיהו עיתונאי בעידן המדיה החדשה ובכלל. מכל אלה עולה גישה המעדיפה את המעשה העיתונאי על שאלת זהותו של מבצע המעשה. גישה זו מאפשרת מרחב מחיה וכלי עבודה טובים יותר גם לגופים ולאנשים שאינם במרכז הקונסנזוס של תפיסת העיתונאי הקלאסי, המקובל או השכיח. אלה כמו אלה הם סוכנים חשובים של הציבור בהעבירם אליו מידע עם חשיבות ציבורית משמעותית, ואין כל סיבה לאבחן ולהבחין ביניהם באמצעות שלילת הגנות מכמה מהם. כך יהיו גופים ציבוריים, לאו דווקא עיתונאיים,

המפרסמים מידע חשוב ומשמעותי לציבור בדו"חות או בפרסומים יחידניים, זכאים להגנות חשובות דוגמת הגנת "החובה העיתונאית" או לזכות לשמור על חסיון המקורות שלהם. גם העיתונות המסורתית והממוסדת תוכל להרוויח מהתפתחות מגוונת זו.

6. פקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971.

